

Оцінка висновків почеркознавчих експертиз у судовій практиці: критерії, проблематика зразків і шляхи вдосконалення

Олена Савіна ^{*а}, Вілена Здор ^{**b}, Дмитро Ус ^{***с}

* Дніпропетровський НДІСЕ, м. Дніпро, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0902-9075>, e-mail: dniprondise@ukr.net

** Дніпропетровський НДІСЕ, м. Дніпро, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-1689-6560>, e-mail: dniprondise@ukr.net

*** Дніпропетровський НДІСЕ, м. Дніпро, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8542-2876>, e-mail: dniprondise@ukr.net

^а Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту, методологія, нагляд.

^б Редагування, валідація, візуалізація.

^с Ресурси, програмне забезпечення.

DOI: [10.32353/khrife.3.2025.11](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2025.11)

УДК 343.98

Надійшло 14.08.2025 / Рецензовано 18.08.2025 / Прийнято до друку 24.09.2025 /
Доступно онлайн 30.09.2025

Мета статті — обґрунтувати систему критеріїв оцінювання висновків почеркознавчих експертиз для застосування її в суді; проаналізувати наявні підходи до розуміння доказового значення висновків експертів у контексті судової практики. Для досягнення поставленої мети застосовано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів. Проаналізовано чинне законодавство, яким урегульовано порядок призначення, проведення й оцінювання судових експертиз (зокрема, процесуальні кодекси України та спеціальні нормативні акти, що регламентують судово-експертну діяльність). Увагу акцентовано на судовій практиці застосування висновків почеркознавчих експертиз і основних проблемах, пов'язаних з їх оцінюванням: суперечливості результатів експертних досліджень, недостатньому аргументуванню висновків, формальному підході до їх сприйняття судами. Особливий акцент зроблено на вільному оцінюванні доказів судом і межах його реалізації в разі потреби у застосуванні спеціальних знань. Запропоновано систематизовані критерії (зокрема, відповідність застосованих методик сучасним науковим вимогам, повнота опису об'єктів дослідження,

логічна послідовність викладення міркувань експерта, чіткість формулювання висновків, наявність альтернативних гіпотез, а також узгодженість висновку з іншими доказами у справі), які стануть у нагоді суддям, адвокатам, прокурорам та іншим учасникам процесу для оцінювання якості висновків за почеркознавчими дослідженнями. Правники, які стикаються з необхідністю критичного аналізу висновків експертів у процесі доказування, можуть скористатися викладеними тут напрацюваннями як методичним орієнтиром. Порушено питання нагальної потреби в підвищенні кваліфікації суддів у частині оцінювання спеціальних знань і у виробленні єдиних підходів у судовій практиці до застосування висновків експертів як доказів.

Ключові слова: *судова експертиза; почеркознавство; експерт; висновок експерта; оцінка¹ доказів; судова практика; доказове значення; критерії науковості.*

Постановка наукової проблеми

В умовах реформування судово-експертної діяльності та зростання значення доказів, отриманих із застосуванням спеціальних знань, питання достовірності, повноти й обґрунтованості висновків експертів набуває особливого значення. Почеркознавча експертиза, яка має прикладний характер і є одним із головних інструментів з'ясування автентичності письмових документів у кримінальних, цивільних, адміністративних і господарських провадженнях, потребує чітких орієнтирів щодо критеріїв оцінювання її результатів. Проте, як зазначає

В. Гусева, типові помилки сторони обвинувачення під час призначення такої експертизи можуть суттєво вплинути на її результати і, відповідно, на обґрунтованість судових рішень².

Дослідження В. Шкабаро, А. Білої та В. Вороніна підтверджують, що суди часто сприймають висновки почеркознавчих експертів як вагомий доказ, проте не завжди зважають на можливі недоліки, зокрема, надання експертові неправильних вихідних даних або недостовірних об'єктів³.

Отже, постає наукова проблема формування чітких і науково обґрунтованих критеріїв оцінювання висновків

- 1 За правилами української мови іменник «оцінка» доцільно застосовувати тільки на означення результату процесу, позначення якості знань і поведінки учнів або думки, міркування про якість, характер когось (чогось), а прикметник «оцінний» є калькою з російської. В українській мові слід послуговуватися дієсловом «оцінювати» («оцінити») і прикметником «оцінний» відповідно. Натомість чинні нормативно-правові акти, на жаль, до сьогодні оперують помилковими словотворами (наприклад, «оцінка висновку експерта»).— *Ред.*
- 2 Гусева В. О. Призначення почеркознавчої експертизи: типові помилки сторони обвинувачення. *Судово-експертна діяльність: збереження наукового та кадрового потенціалу в умовах воєнного стану* : мат-ли IV Всеукр. форуму суд. експерт. (Львів, 07.06.2024). Одеса, 2024. С. 82—85. URL: <https://ndekc.lviv.ua/pdf/law.pdf> (дата звернення: 05.08.2025).
- 3 Шкабаро В. М., Біла А. В., Воронін В. В. Правові аспекти проведення почеркознавчого дослідження. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право»*. 2022. № 1 (4). С. 50—56. DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-5 (дата звернення: 05.08.2025).

почеркознавчих експертиз, які враховували б як традиційні методи аналізу, так і сучасні технологічні досягнення, із метою забезпечити об'єктивність та достовірність судових рішень.

Мета статті

Обґрунтувати систему критеріїв оцінювання висновків почеркознавчих експертиз, яку можна застосовувати в суді; проаналізувати наявні підходи до розуміння доказового значення висновків експертів у контексті судової практики.

Методи дослідження

Застосовано такі загальнонаукові та спеціальні методи:

- діалектичний — для виявлення взаємозв'язків між правовими

нормами, експертною практикою і судовими рішеннями;

- формально-юридичний — для аналізу положень процесуального законодавства щодо висновку експерта;
- системно-структурний — для формування узагальненого переліку критеріїв оцінювання експертиз;
- аналіз — для виявлення типових проблем у сприйнятті почеркознавчих експертиз судами.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Питання оцінювання висновків експертів досліджували: В. Бажанюк ⁴, Н. Клименко ⁵, М. Климчук і С. Марко ⁶, В. Корж ⁷, Т. Кравчук ⁸, М. Салтевський ⁹, А. Черняк ¹⁰, В. Шепітько ¹¹,

- 4 Бажанюк В. В. Оцінка висновку експерта у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 54. Т. 2. С. 110—113. DOI: 10.32841/2307-1745.2021.54.2.24 (дата звернення: 05.08.2025).
- 5 Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. внз. Київ, 2007. 528 с. ; Її ж. Висновок експерта як джерело доказу в судочинстві. *Експертне забезпечення розслідування окремих видів злочинів* : мат-ли наук.-практ. конф. (Київ, 31.03.2011). Київ, 2011. С. 73—76.
- 6 Климчук М. П., Марко С. І. Інформаційна цінність висновку експерта як джерела доказів у кримінальній справі. *Правова інформатика*. 2011. № 3—4 (31). С. 81—88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pinform_2011_3-4_13 (дата звернення: 05.08.2025).
- 7 Корж В. Оцінка висновку експерта: процесуальні підстави, криміналістичні рекомендації. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25.11.2022). Харків, 2022. С. 229—232. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0052090.pdf> (дата звернення: 05.08.2025).
- 8 Кравчук Т. О. Оцінка висновку експерта та його доказове значення в адміністративному судочинстві України. *Innovative solutions in modern science*. 2016. № 6 (6). 13 с. URL: <http://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/viewFile/923/1063> (дата звернення: 05.08.2025).
- 9 Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ, 2005. 588 с. URL: <https://surli.cc/xyracd> (дата звернення: 05.08.2025).
- 10 Черняк А. М. Використання спеціальних знань при дослідженні текстів із закликами до підризу конституційного ладу, порушення територіальної цілісності і недоторканості України. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 3—4. С. 101—111. DOI: 10.17721/2413-5372.2022.3-4/101-111 (дата звернення: 05.08.2025).
- 11 Шепітько В. Ю. Оцінка висновку експерта / Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія ; редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. Харків, 2018. С. 577—578.

М. Щербаковський¹², О. Юнацький¹³, Ю. Ярослав¹⁴ та ін. Зокрема, науковці приділяли увагу загальним підходам до оцінювання висновку експерта як джерела доказів, ролі суду в перевірці наукової обґрунтованості висновку експерта, питанням процесуального статусу експерта. Утім, проблема конкретизації саме критеріїв оцінювання висновків почеркознавчих експертиз залишається недостатньо дослідженою. Існує потреба у поглибленому аналізі цього аспекту з урахуванням сучасної судової практики, оновленого процесуального законодавства та досягнень судової експертології.

Викладення основного матеріалу дослідження

Висновок експерта — це особливий вид письмового доказу, що є результатом застосування спеціальних знань у процесі дослідження обставин справи. Згідно з положеннями Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК), експерт надає письмовий висновок, у якому обґрунтовує відповіді на поставлені судом питання та який містить визначення, що охоплює і форму (письмова), і зміст (результати дослідження), і вимоги до суб'єкта (наявність спеціальних знань) надання такого висновку¹⁵.

Аналогічні положення містять Кримінальний процесуальний і Господарський процесуальний кодекси та Кодекс

адміністративного судочинства України, що свідчить про уніфікований підхід законодавця до поняття «висновок експерта» у різних юрисдикціях. Водночас у цивільному процесі висновок експерта набуває особливого значення, що потребує його ретельного оцінювання як доказу.

Принципами оцінювання доказів (отже, і висновку експерта) є допустимість, належність, достовірність, достатність.

У ст. 89 ЦПК закріплено такі загальні принципи оцінювання доказів¹⁶, які поширюються на висновки експертів:

- допустимість — для отримання висновку експерта слід дотримати всіх процесуальних вимог (належне призначення експертизи судом, участь сторін, процедури повідомлення та надання матеріалів). Недотримання цих вимог може призвести до визнання доказу недопустимим;
- належність — зумовлена зв'язком висновку з предметом доказування (висновок повинен стосуватися саме тих обставин, які мають значення для справи, і давати відповіді на поставлені запитання);
- достовірність — потребує перевірки внутрішньої логіки, повноти, застосованої методики, наукового рівня обґрунтувань. Особливу увагу слід звертати на суперечності,

12 Щербаковський М. Стандарт достовірності висновку експерта у кримінальному процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 3 (25). С. 21—39. DOI: [10.32353/khrife.3.2021.03](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2021.03) (дата звернення: 05.08.2025).

13 Юнацький О. В. Оцінка висновку експерта як доказу у суді. *Теорія і практика судово-експертної діяльності*: мат.-ли VIII Міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 27.11.2019). Київ, 2019. С. 468—471. URL: <https://surli.cc/fkjihp> (дата звернення: 05.08.2025).

14 Ярослав Ю. Ю. Оцінка висновку експерта за допомогою спеціальних знань. *Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці*. 2019. № 3 (19). URL: <https://surl.li/okshkh> (дата звернення: 05.08.2025).

15 Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

16 Там само.

неповноту або методологічні помилки (так, у постанові Верховного Суду (далі — ВС) від 14.08.2024 р. у справі № 757/58333/16-ц зазначено, що суд має оцінювати обґрунтованість, логічність і послідовність висновку експерта, а не формально покладатися на нього¹⁷);

- достатність — означає, що висновки має бути спроможним вплинути на з'ясування обставин справи, або сукупно з іншими доказами сприяти формуванню внутрішнього переконання суду.

Оцінювання за цими критеріями має відбуватися на підставі всебічного, повного й об'єктивного розгляду за внутрішнім переконанням судді.

Роль суду в перевірці висновку експерта: неформальність підходу, незалежне оцінювання.

У ст. 110 ЦПК зазначено, що суд не зобов'язаний приймати висновок експерта як беззаперечний доказ: натомість він має самостійно оцінити доказову силу такого висновку¹⁸.

Почеркознавча експертиза є одним із найбільш поширених видів судових експертиз, якою послуговуються в цивільному судочинстві для визначення автентичності письмових документів. Особливу актуальність вона має у справах, пов'язаних із визнанням недійсними правочинів, запереченням справжності підписів, з'ясуванням обставин, що свідчать про фальсифікацію доказів, тощо. Її специфіку обумовлено як характером об'єктів дослідження, так і методичними особливостями процесу ідентифікації письма. Необхідно розрізняти

види почеркознавчих досліджень і варіанти формулювання висновків, а також зважати на типові проблеми, які виникають під час експертного дослідження.

У почеркознавчій експертизі можливі дві основні форми формулювання висновків — категорична й імовірна. Вибір формулювання залежить від ступеня збігу ідентифікаційних ознак, наявності якісних зразків у достатній кількості та інформації про умови виконання досліджуваного напису.

Категоричний висновок — це ствердження або заперечення справжності певного об'єкта дослідження із цілковитою впевненістю експерта. Такий висновок можливий лише в разі виявлення достатньої кількості стабільних, індивідуально характерних ознак письма, які безумовно свідчать про конкретну особу.

Натомість імовірними формулюваннями послуговуються в разі, коли наявні об'єктивні чинники, що перешкоджають формуванню однозначного висновку. Наприклад, недостатня кількість ознак, низька якість документа, нетипові умови виконання підпису тощо. У таких випадках експерт удається до оцінних конструкцій: *«Не виключається можливість виконання...»*, *«Існує висока ймовірність...»*, *«Отримані дані дають змогу припустити...»* тощо.

Судова практика визнає правомірність застосування таких форм, однак наголошує на необхідності оцінювати їх сукупно з рештою доказів¹⁹.

Наявність висновку експерта сама по собі не є підставою для визнання факту доведеним, якщо висновок

17 Постанова ВС від 14.08.2024 р. Справа № 757/58333/16-ц. Провадж. № 61-7535св24 / ЄРДР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121075202> (дата звернення: 05.08.2025).

18 Цивільний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

19 Постанова ВС від 11.11.2019 р. Справа № 523/393/15-ц. Провадж. № 61-42408св18 / ЄРДР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85614393> (дата звернення: 05.08.2025).

не є достатньо обґрунтованим або суперечить іншим доказам.

Суд має оцінювати не тільки зміст висновку, а й особу експерта, дотримання процедури, застосовану методологію. Якщо висновок не відповідає вимогам повноти або є суперечливим, суд має право:

- призначити повторну або додаткову експертизу;
- викликати експерта для надання пояснень;
- відхилити висновок як такий, що не має доказової сили ²⁰.

Деякі науковці зазначають, що «суд не має відповідних спеціальних знань експерта і не може оцінити його висновок» ²¹, водночас для ефективного оцінювання висновку експерта необхідні хоча б мінімальні спеціальні знання.

Типові проблеми у проведенні почеркознавчих експертиз

Проведення почеркознавчих досліджень нерідко ускладнює низка чинників, які безпосередньо впливають на достовірність і переконливість висновку експерта (див. далі).

Недостатність або неналежна якість зразків для порівняння. Успішне здійснення почеркознавчої експертизи передбачає наявність достатньої кількості вільних і експериментальних зразків письма особи, що досліджують. У разі відсутності зразків, виконаних у схожих умовах або в аналогічний період, результати експертизи можуть бути обмеженими або сформульованими в імовірній формі.

Атипові умови виконання підпису. Істотне ускладнення становить аналіз підписів, виконаних в умовах фізіологічного або психологічного напруження, за поганого освітлення, у незвичній позі, у стані хвороби тощо. У таких випадках природні характеристики почерку можуть бути значною мірою змінені, що знижує надійність ідентифікації.

Наявність ознак імітації або підробки. На практиці трапляються випадки виконання підписів способом вільного або умовно-вільного імітування, калькування, механічного копіювання. Такі методи навмисної підробки істотно ускладнюють процес ідентифікації, потребують залучення технічного експертного аналізу, а іноді унеможливають винесення однозначного висновку.

Відповідно до практики ВС, обставини, що унеможливають надання категоричного висновку, не можуть стати підставою для автоматичного відхилення такого доказу, однак потребують критичного оцінювання у взаємозв'язку з рештою доказів у справі ²².

У системі доказування в цивільному судочинстві висновки експертів (зокрема, з питань почеркознавства) набувають особливого значення як спеціальні знання, що виходять за межі компетенції суду. Водночас наявність висновку експерта ще не гарантує його доказової сили, оскільки суд зобов'язаний оцінювати його критично, з урахуванням низки ознак достовірності й обґрунтованості. У зв'язку із цим питання визначення чітких і практично застосовних критеріїв оцінювання висновків почеркознав-

20 Постанова ВС від 23.10.2019 р. Справа № 295/5727/15-ц. Провадж. № 61-14546св19 / ЄРДР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85238612> (дата звернення: 05.08.2025).

21 Ткаченко Є. А. Рецензування висновків судових експертів як неформальні практики — їх процесуальний статус та оцінка в кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 293. URL: <https://surl.li/ptdrzl> (дата звернення: 05.08.2025).

22 Постанова ВС від 07.12.2023 р. Справа № 357/9972/19. Провадж. № 61-10226св23 / ЄРДР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115508542> (дата звернення: 05.08.2025).

чих експертиз є актуальним як у теоретичному, так і у прикладному аспектах судової практики.

Незважаючи на те що офіційна статистика щодо кількості відхилених висновків експертів відсутня, судова практика свідчить про те, що суди ретельно оцінюють висновки експертів на предмет повноти й обґрунтованості. У разі коли висновки експертів є неповними, необґрунтованими або суперечать решті доказів у справі, суди можуть їх відхилити або призначити додаткову чи повторну експертизу.

Однак варто зауважити, що повнота й обґрунтованість висновку передусім залежать від належності, достовірності та достатності інформації, наданої експертові для проведення експертизи: тобто під час призначення експертизи необхідно ретельно дотримувати вимог Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень²³ (далі — *Науково-методичні рекомендації*). По-перше, це зекономить експертові час на складання клопотання про надання додаткових матеріалів і очікування на них, по-друге, попередить затягування процесуальних строків під час розгляду судової справи.

Слід звернути окрему увагу на те, що найчастіше експерт подає клопотання про надання додаткових матеріалів або конкретизацію питань тоді, коли вони не відповідають вимогам Науково-методичних рекомендацій і/або їх зміст не зрозумілий експертові.

Питання, які ставлять на розв'язання судової експертизи, потрібно формулювати максимально ясно, логічно

й відповідно до предмета дослідження. Нечітко сформульовані питання або такі, що виходять за межі компетенції експерта, значно ускладнюють або унеможливають отримання об'єктивного та науково обґрунтованого висновку.

Не менш важливою передумовою ефективного експертного дослідження є надання повного обсягу порівняльних матеріалів, які мають містити достовірну, повну й достатню інформацію для ідентифікації, зіставлення або визначення фактів. Саме якість і релевантність цих матеріалів суттєво впливають на достовірність і повноту висновку експерта.

З огляду на це, особливе значення має ретельна підготовка матеріалів справи (зокрема, попередній огляд документів суддею перед їх відправленням на виконання експертизи). Такий огляд спрямований на виявлення ключових ознак і характеристик досліджуваного об'єкта. До переліку обов'язкових елементів належать: назва документа, реквізити та точне розташування об'єкта експертизи в його структурі, відомості про особу, від імені якої виконано підпис, а також наявність пов'язаних із ним рукописних записів (наприклад, прізвище, ініціали, сума прописом, дата тощо). Окремої уваги потребує з'ясування факту внесення змін до тексту (виправлень), а також ідентифікація письмового приладу, за допомогою якого виконано підпис або інші написи²⁴.

Усі ці аспекти є критично важливими для забезпечення належного рівня достовірності й обґрунтованості експертного дослідження в межах

23 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

24 Там само.

кримінального, цивільного або господарського провадження.

Розгляньмо наведений далі приклад.

За цивільною справою суд ухвалою призначив судову почеркознавчу експертизу та поставив експертові, зокрема, таке запитання: «Чи придатний підпис для дослідження з метою ідентифікації особи виконавця в полісі обов'язкового страхування?» (досліджуваний документ містив два підписи). Керуючись вимогами Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень²⁵ (далі — *Інструкція*) і Науково-методичних рекомендацій²⁶, експерт у клопотанні на адресу суду просив конкретизувати питання — що саме слід визначити, оскільки запитання про придатність підпису для дослідження є загальним і потребує уточнення (наприклад, про який саме вид дослідження йдеться: ідентифікаційний чи, можливо, технічний). Таке уточнення дало б експертові змогу надати фахову й обґрунтовану відповідь у межах своєї компетенції. Якщо питання перебуватиме в межах технічної експертизи документів, то потрібно змінити вид експертизи. Зважаючи на характер досліджуваних питань, у такому разі доцільно призначити комплексну судову почеркознавчу та технічну експертизи документів, що сприятиме повноті й об'єктивності висновку експертів. Тож матеріали справи повертають до суду, і час на проведення експертизи та подальшого розгляду справи продовжується, що призводить до затягування процесу.

Такі випадки дедалі частіше трапляються в експертній практиці, що доводить актуальність порушених нами проблем.

Прийняття судом процесуально-го рішення про призначення судово-почеркознавчої експертизи передбачає не лише сам факт її ініціювання, а й належне визначення предмета експертного дослідження. Центральним елементом цього процесу є формулювання завдання для експерта у формі чітких і обґрунтованих запитань, що потребують наукового розв'язання на основі спеціальних знань.

Кожне з таких запитань слід сформулювати з урахуванням низки обов'язкових інформаційних компонентів, без яких неможливо вибудувати належну методологію дослідження. Зокрема, у запитаннях доцільно зазначати повну або скорочену назву документа (або його фрагменти — початкові й завершальні слова тексту), дату його складання, ініціали особи, яка ймовірно є виконавцем спірного напису або підпису. За потреби — залежно від специфіки поставленого завдання — обов'язковим є зазначення прізвища й ініціалів особи, від імені якої виконано підпис, а також уточнення її правового статусу (відома чи невідома особа; вигадане чи реальне ім'я; наявність чи відсутність навичок письма)²⁷.

Ухвала суду про призначення експертизи має містити чітко сформульовані запитання, які складають відповідно до положень чинних Науково-методичних рекомендацій. Дотримання таких методичних підходів сприяє за-

25 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

26 Науково-методичні рекомендації URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

27 Там само.

безпеченню значущості експертного аналізу та підвищує його доказову цінність у межах судового провадження.

Аспекти призначення та проведення судової експертизи в межах цивільного судочинства неодноразово перебували в центрі уваги науковців. Зокрема, комплексно аналізували проблемні питання у цій сфері Ж. Васильєва-Шаламова²⁸ та З. Меленевська зі співавторами²⁹, а процесуальний механізм отримання зразків для почеркознавчого дослідження розглядали В. Галаган і О. Козак³⁰.

Попри наявний науковий інтерес до окремих компонентів судово-експертного процесу, проблематика призначення судової почеркознавчої експертизи саме в контексті цивільного судочинства залишається недостатньо висвітленою та потребує розроблення практичних рекомендацій.

Розгляньмо кілька прикладів з експертної практики.

Приклад 1. На розв'язання експертів поставлено запитання: «Чи виконано підпис в графі «поручитель В. В. Козак» у договорі поруки від 14.01.2008 р. № 04 самим В. В. Козаком або іншою особою?». На виконання клопотання судового експерта про надання експериментальних і вільних зразків (не менше ніж 10–15), суд надав 3 документи зі зразками підпису В. В. Козака.

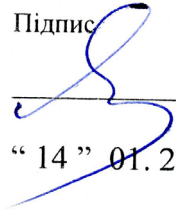
Підпис

Строїло Л.О.
“ 14 ” 01. 2008р.

Рис. 1. Досліджуваний підпис

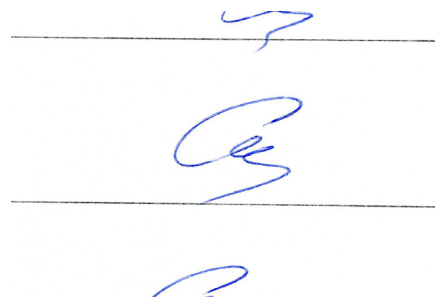

Рис. 2. Зразок підпису
В. В. Козака

Приклад 2. На розв'язання судової почеркознавчої експертизи поставлено запитання: «Чи виконано підпис від імені І. І. Груші у витягу з медичної карти стаціонарного хворого в графі «Лікуючий лікар» І. І. Грушею або іншою особою?». Для проведення експертизи надано вільні, умовно-вільні й експериментальні зразки підпису І. І. Груші.

28 Васильєва-Шаламова Ж. В. Процесуальний порядок призначення судової експертизи в цивільному процесі. *Судоустрій і судочинство в Україні*. 2007. № 4. С. 43–50; Її ж. Судова експертиза в цивільному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 15 с.

29 Меленевська З. С., Свобода Є. Ю., Антонюк П. Є. Причини експертних помилок під час вирішення ідентифікаційних завдань у межах судово-почеркознавчих досліджень. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 115–121. URL: <https://surl.li/jzjewr> (дата звернення: 05.08.2025).

30 Галаган В. І., Козак О. В. Процесуальний порядок і тактика одержання зразків для експертного дослідження у кримінальному судочинстві України : монографія. Донецьк, 2012. 238 с. ; Козак О. В. Процесуальний порядок отримання зразків для експертизи за КПК України. *Дні науки Національного університету «Києво-Могилянська академія» на факультеті правничих наук, 2014* : тези наук. доп. та повідом. (на кругл. стол. 23 та 27 січня 2014 р.). Київ, 2014. С. 76–78. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/32549> (дата звернення: 05.08.2025).

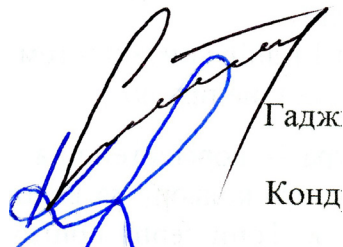
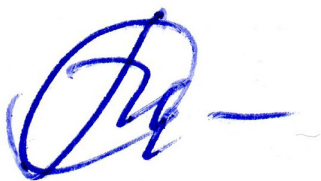

Рис. 3. Досліджуваний підпис

4

5

Рис. 4—5. Зразки підпису І. І. Груші

Проте ані в першому, ані в другому випадках експерт не надав висновку в категоричній або ймовірній формі з огляду на наведене далі.

Відповідно до загальних положень методики почеркознавчої експертизи, зразки мають бути такими, щоб їх можна було порівняти й зіставити з досліджуваними об'єктами: виконані тією самою мовою та тією самою абеткою, що й досліджуваний підпис. Перевірка якості порівняльного матеріалу полягає в оцінюванні сумісності поданих зразків і досліджуваних підписів. Так, вільні й експериментальні зразки підписів мають, за можливості, відповідати досліджуваним підписам за характером документа, часом та умовами виконання. Основним критерієм достатнього обсягу порівняльного матеріалу слід уважати надання такої кількості зразків підпису, за якими можна визначити стійкість їх ознак.

Зіставність — це забезпечення порівняльності значущих високоінформа-

тивних індивідуальних ознак підпису (почерку), виконаного в різний час: у різнохарактерних за цільовим призначенням документах (відповідні зразки за часом) і в досліджуваному підписі. Тобто в зразках і в досліджуваному підписі послідовно слід порівняти однойменні літери та їх елементи, види зв'язку між однойменними літерами та їх елементами, послідовність виконання рухів та їх напрямок, взаєморозташування за вертикаллю або горизонталлю тощо.

Порівнянням підпису від імені В. В. Козака зі зразками підпису В. В. Козака з'ясовано, що вони є незіставними за складом, тобто не містять аналогічних графічних зображень (досліджуваний підпис становлять безлітерні елементи, а транскрипцію у зразках — літерні: див. рис. 1—2), що унеможливує проведення порівняльного дослідження з метою ідентифікації виконавця. Те саме стосується порівняння підписів І. І. Груші (див. рис. 3—5).

Приклад 3. На розв'язання експертів поставлено запитання: «Чи виконано підпис у графі «Підписи сторін “Орендодавець”» у договорі оренди земельної ділянки від 07.07.2017 р. № 007 від імені М. М. Мамай самою М. М. Мамай або іншою особою?».

Під час попереднього вивчення наданих на дослідження матеріалів експерт визначив, що надані вільні зразки почерку М. М. Мамай не мають ознак, які свідчили б про офіційний характер документів (відсутні відповідні позначки: відбитки печаток або штампів, резолюції осіб, на ім'я яких адресовано заяви, вхідні й вихідні номери, тощо).

Окрім того, експериментальні зразки підпису М. М. Мамай надано не в судовому засіданні (ухвала про призначення експертизи від 05.05.2024 р., а зразки секретар судового засідання відібрав 28.06.2024 р.) і належно не засвідчено підписом судді.

Згідно з абз. 2 п. 1.3 розд. I Науково-методичних рекомендацій, «вільними зразками є рукописні тексти, рукописні записи (літерні та цифрові), підписи, достовірно виконані певною особою до відкриття кримінального провадження, провадження у справах про адміністративні правопорушення, цивільних, адміністративних чи господарських справах і не пов'язані з їх обставинами; умовно-вільними є зразки почерку та (або) підпису, виконані певною особою до відкриття провадження у справі, але пов'язані з обставинами цієї справи або виконані після відкриття провадження у справі та є як пов'язаними зі справою, так і не пов'язаними з її обставинами»³¹.

Відповідно до п. 1.7 розд. I Науково-методичних рекомендацій, «експериментальні зразки посвідчуються органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта). У посвідчувальному написі зазначаються прізвище, ім'я та по батькові виконавця, а також особливості зразка (написані лівою рукою, спеціальним шрифтом тощо)»³².

За абз. 2 та 3 п. 1.10 розд. I Науково-методичних рекомендацій:

«При відібранні експериментальних зразків підпису особи, від імені якої виконано підпис, слід запропонувати їй розписатися всіма застосовуваними нею варіантами підписів.

Якщо з певних причин виконати будь-які вимоги, що стосуються відбирання та надання зразків, не було можливості, про це слід указати в документі про призначення експертизи (залучення експерта)»³³.

В абз. 1 п. 3.3 розд. III Інструкції визначено, що у «документі про призначення експертизи (залучення експерта) зазначаються такі дані: <...> питання, які виносяться на вирішення експертів; перелік об'єктів, що підлягають дослідженню (у тому числі порівняльних зразків та інших матеріалів, направлених експертів, або посилання на такі переліки, що містяться в матеріалах справи); інші дані, які мають значення для проведення експертизи»³⁴.

У документі про призначення експертизи (залучення експерта) потрібно зазначити точні найменування всіх об'єктів, наданих на експертне дослідження, їх кількість, міру ваги, серії та номери (для грошей будь-якого

31 Науково-методичні рекомендації URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

32 Там само.

33 Там само.

34 Інструкція URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

походження), інші відмінні індивідуальні ознаки³⁵.

Згідно з п. 1.8 розд. I Науково-методичних рекомендацій, «як вільні, так і експериментальні зразки буквеного або цифрового письма бажано надавати не менше ніж на 15 аркушах. Чим коротший досліджуваний текст (запис), тим більша потреба у вільних зразках. Вільні зразки підпису надаються по змозі не менше ніж на 15 документах»³⁶.

В абз. 1 п. 1.10 розд. I Науково-методичних рекомендацій передбачено, що «при вилученні вільних зразків підписів особи, від імені якої виконано досліджуваний підпис, слід відшукувати документи з варіантом підпису, найбільш схожим на підпис, що досліджується. Такі підписи найчастіше зустрічаються у документах, аналогічних досліджуваному»³⁷.

Зважаючи на наведені вище норми, експерт клопотав про надання додаткових експериментальних і вільних зразків підпису М. М. Мамай, засвідчених суддею.

Утім, у відповідь на виконання клопотання експертові надали ті самі матеріали, до того ж суд не зазначив, із яких підстав клопотання експерта не виконано, і не зауважив про проведення експертизи за наявними матеріалами. У зв'язку із чим експертові довелося направити на адресу суду повторне клопотання.

Отже, основні вимоги щодо вільних зразків почерку: достовірність (безумовність) походження; відповідність досліджуваному документу (близькі за часом

виконання, формою і змістом, виконані аналогічним письмовим приладдям та ін.), достатня кількість зразків.

Безпосереднє дослідження доказів є невід'ємною складовою процесу судового доказування як головний механізм сприйняття судом фактичних даних, що мають значення для вирішення справи. Таке дослідження тісно пов'язане з вимогами до належності й допустимості доказів, оскільки лише ті з них, що відповідають цим критеріям, можуть стати предметом для аналізу в суді. Принцип безпосередності передбачає, що суд має отримати реальну можливість особисто ознайомитися з усіма доказами, наявними в матеріалах справи, безпосередньо сприймаючи та оцінюючи їх. Такий підхід забезпечує повноту й об'єктивність судового розгляду, що підтверджує постанова ВС від 27.07.2021 р. у справі № 357/4897/20³⁸.

Проте суд фактично самоусунувся від визначення належних зразків перед наданням їх експертові, переклав цю функцію на самого експерта та надав йому неперевірені й неналежно оформлені матеріали. Такий підхід суперечить принципам допустимості та належності доказів (ст. 89 ЦПК України³⁹) і створює ризик визнання висновку експерта недопустимим доказом у справі.

Приклад 4. На розв'язання експертові поставлено запитання: «Чи виконано підпис у графі «Підписи сторін» у заповіті від імені С. Д. Сидорова самим С. Д. Сидоровим або іншою особою?».

35 Інструкція URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 05.08.2025)

36 Науково-методичні рекомендації URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

37 Там само.

38 Постанова ВС від 27.07.2021 р. Справа № 357/4897/20. Провадж. № 61-3751св21 / ЄРДР : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98671700> (дата звернення: 05.08.2025).

39 Цивільний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

Під час попереднього вивчення наданих на дослідження матеріалів експерт з'ясував, що кількості зразків недостатньо та що їх виконано в різний спосіб, а це свідчить або про варіативність підпису, або про те, що зразки виконали різні особи.

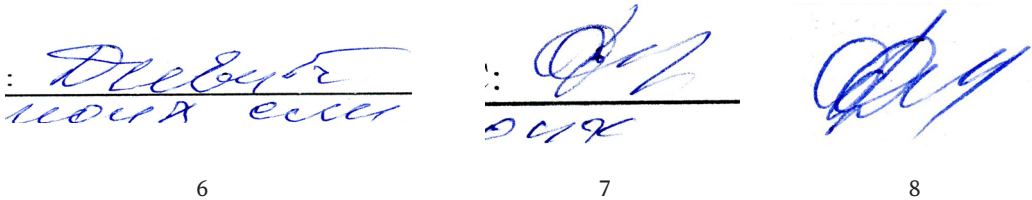

Рис. 6—8. Досліджувані підписи

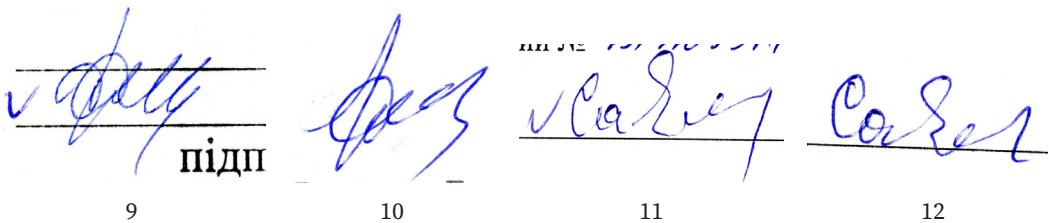

Рис. 9—12. Зразки підпису С. Д. Сидорова

Після порівняння всіх досліджуваних підписів між собою експерт визначив окремі збіжні й розбіжні ознаки почерку, але ані збіги, ані розбіжності не є підставою для позитивного або негативного висновку. Пояснюється це високою варіативністю, відносною простотою будови елементів, що не дає змоги виявити такі характеристики почерку, які можна розцінювати як ідентифікаційні. Окрім того, досліджувані підписи виконано впродовж значного часового проміжку (1994—2006), що ускладнює оцінювання розбіжних ознак (чи виникли вони у зв'язку зі змінами, що відбиваються на почерку внаслідок плину часу, чи свідчать про виконання досліджуваних підписів різними особами).

Отже, експерт не дав відповіді на запитання, чи виконані досліджувані підписи однією особою або різними.

Тож проведене почеркознавче дослідження засвідчило неможливість

формулювання категоричного висновку щодо виконавця підписів через високу варіативність, значний часовий проміжок між виконанням зразків і досліджуваних підписів, а також відсутність структурної зіставності. Доведено, що належний відбір вільних зразків почерку — достовірних за походженням, максимально наближених за часом, формою, змістом і письмовим приладдям, а також достатніх за кількістю — є головною умовою наукової обґрунтованості й доказової цінності висновку експерта-почеркознавця.

Оцінювання судами висновків експертів і проблема відсутності категоричного результату

У цивільному судочинстві висновок експерта розглядають як один із видів письмових доказів, що його суд має оцінити сукупно з рештою матеріалів справи ⁴⁰. Водночас суди надають пріоритет

40 Цивільний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

категоричним, чітко сформульованим висновкам, які дають змогу однозначно довести або спростувати певний факт. Відсутність категоричного результату (зокрема, неможливість ідентифікувати виконавця підпису) суттєво ускладнює процес доказування, оскільки такий висновок не має самостійної доказової сили й суди часто оцінюють його як непереконливий.

Проблема полягає в тому, що ймовірний висновок фактично позбавляє сторону, яка ініціювала експертизу, очікуваного результату, адже суд не отримує чіткої відповіді на поставлене запитання. Як наслідок виникає потреба або призначити повторну чи додаткову експертизу, або звернутися до непрямих доказів, що подовжує процес і збільшує витрати сторін. Для того щоб максимально зменшити ризик отримання некатегоричного висновку, який матиме обмежену доказову цінність у судовому розгляді, важливо в належний спосіб відібрати зразки та забезпечити їх зіставність ще на етапі підготовки до експертизи.

Цю тенденцію підтверджує практика ВС, постановою якого від 07.09.2023 р. (справа № 686/24376/20) висновок експерта, виконаний за відсутності дослідження вільних зразків підпису обвинуваченого, визнано недопустимим доказом через неповноту й порушення методичних вимог ⁴¹.

В іншій постанові ВС (справа № 569/8833/20) зазначено, що некатегоричні формулювання є підставою для призначення додаткової експертизи ⁴².

Отже, відсутність категоричного висновку експерта — це не лише методологічна вада, а й судова проблема. Такі випадки затягують розгляд, збіль-

шують витрати сторін і потребують проведення повторної експертизи. Для того щоб забезпечити належне визнання висновку судом як доказу, необхідно дотримувати методичних стандартів, забезпечувати структурну зіставність і чітко формулювати завдання для дослідження.

Можна стверджувати, що формулювання категоричного висновку щодо тотожності або відмінності виконавця підписів є неможливим у разі: обмеженого обсягу й низького ступеня інформативності графічного матеріалу, наявності лише одного повторюваного письмового знака, відносної простоти елементів, значного часового проміжку між виконанням досліджуваних підписів, відсутності структурної зіставності зразків і досліджуваних підписів. Це свідчить про провідне значення належного відбору вільних зразків почерку для забезпечення достовірності висновку експерта. Такі зразки повинні мати достовірне походження, бути максимально наближеними до досліджуваного документа за часом виконання, формою, змістом і типом письмового приладдя, а також бути достатніми за кількістю. Недотримання цих вимог істотно обмежує можливості експерта щодо ідентифікації виконавця та знижує доказову цінність висновку експерта в судовому процесі.

Відсутність належного висновку експерта у справі створює суттєві процесуальні ускладнення для суду, оскільки позбавляє його можливості повноцінно дослідити й оцінити фактичні обставини, що мають значення для розв'язання спору по суті.

Згідно зі ст. 110 ЦПК, висновок експерта є самостійним видом доказів,

41 Постанова ВС від 07.09.2023 р. Справа № 686/24376/20. Провадж. № 51-2179км23 / ЄРДР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396794> (дата звернення: 05.08.2025).

42 Те саме від 06.01.2025 р. Справа № 569/8833/20. Провадж. № 61-8416св23 / Там само. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124331337> (дата звернення: 05.08.2025).

який підлягає дослідженню й оцінюванню на рівні з рештою доказів⁴³. Водночас суд не має права на власний розсуд замінювати спеціальні знання експерта будь-якими іншими, а тому за відсутності висновку або його неналежності (неналежного оформлення, недостатньої обґрунтованості, суперечливості) суд ризикує ухвалити рішення без належної доказової бази, що може призвести до його скасування в апеляційному або касаційному порядку.

На думку І. Гоменюка та С. Гонгала, повнота й наукова обґрунтованість висновків почеркознавчої експертизи значною мірою залежать від якості та достатності наданих експериментальних, вільних і умовно-вільних зразків почерку й підписів імовірного виконавця. Порівняльний матеріал має задовольняти вимогам для комплексного аналізу всіх індивідуально-стійких ознак почерку, що підлягають ідентифікації. Найбільш інформативними є зразки, максимально наближені до досліджуваного об'єкта за часом виконання, видом документа, мовою, змістом, письмовим приладдям та умовами виконання. Водночас на практиці нерідко трапляються випадки грубого порушення цих вимог аж до цілковитої відсутності необхідних характеристик у наданих зразках⁴⁴.

Судова практика свідчить: якщо сторона не надала достатніх зразків для проведення експертизи або ухиляється від їх надання, то експерт має право по-

відомити про неможливість підготовки висновку⁴⁵. У такому разі суд може визнати факт недоведення обставин тією стороною, яка мала довести їх за допомогою експертизи⁴⁶.

Проблему також становить неоднорідність підходів судів до оцінювання висновків експертів, коли суди обмежуються формальною перевіркою відповідності висновку процесуальним вимогам, не вдаючись до змістовного аналізу його обґрунтованості та внутрішньої логіки. Натомість ВС неодноразово зазначав, що висновок експерта слід оцінювати з позицій повноти, об'єктивності, наукової обґрунтованості та відповідності поставленим судом питанням⁴⁷.

Отже, відсутність висновку експерта або наявність неналежного висновку створює серйозні ризики для реалізації принципу змагальності й забезпечення повноти судового розгляду. Це потребує від учасників процесу більшої відповідальності під час надання матеріалів для експертизи, а від суду — активної ролі в контролі за належністю та достатністю наданих зразків.

Пропозиції щодо розв'язання проблеми відсутності належних висновків експертів у судовому процесі

Розв'язання проблеми відсутності належного висновку експерта потребує системного підходу, який поєднує законодавче, організаційне й методичне

43 Цивільний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

44 Гоменюк І. М., Гонгало С. Й. Зразки для судової почеркознавчої експертизи: проблемні питання одержання та можливі шляхи їх вирішення. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 122—125. URL: <https://surl.li/jzjewr> (дата звернення: 05.08.2025).

45 Інструкція про призначення та проведення ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

46 Постанова ВС від 22.04.2022 р. Справа № 558/54/18. Провадж. № 61-5619св21 / ЄРДР : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104076062> (дата звернення: 05.08.2025).

47 Те саме від 23.12.2020 р. Справа № 757/28231/13-ц. Провадж. № 61-2616св19 / Там само. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93794003> (дата звернення: 05.08.2025).

вдосконалення інституту судової експертизи.

По-перше, важливо внести зміни до процесуального законодавства: окреслити суворі правові наслідки за відсутності або неналежного оформлення висновку експерта. Це відповідає фундаментальним принципам змагальності та права на справедливий суд, гарантованим ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁴⁸ і ч. 1 та 3 ст. 2 ЦПК України. Наприклад, у постанові ВС від 15.06.2023 р. (справа № 205/7739/13-ц) зазначено, що відсутність належного висновку експерта позбавляє суд спеціальних знань, необхідних для обґрунтованого розв'язання справи, що може стати підставою для скасування рішення⁴⁹.

По-друге, слід запровадити стандартизовані процесуальні механізми, які регламентували б порядок підготовки й надання матеріалів для експертизи. Зокрема, це стосується обов'язкових вимог до зразків почерку та підписів, часу їх виконання, походження та умов отримання. Підходи, що зменшують кількість повернень експертиз через технічні недоліки, давно застосовують в іноземній практиці для забезпечення порівнянності матеріалів — до прикладу, *General requirements for the competence of testing and calibration laboratories* (EN ISO/

IEC 17025:2019), яким від 01.01.2021 р. керуються і в Україні⁵⁰. Міжнародний стандарт EN ISO/IEC 17025:2019 визначає вимоги до компетентності випробувальних і калібрувальних лабораторій, а також обумовлює систему менеджменту якості, достовірності й відтворюваності результатів досліджень. Однією з провідних складових цього Стандарту є строгий регламент визначення, документування та підготовки зразків, що надходять на аналіз, — у такий спосіб забезпечують простежуваність, автентичність і належну апробацію матеріалів, а також відповідність об'єктам дослідження порівняльних почеркознавчих матеріалів (вільних або умовно-вільних зразків підписів) за походженням, часом виконання та методами написання. Досвід європейських країн, зокрема Німеччини, Нідерландів і Великої Британії, підтверджує ефективність застосування акредитації лабораторій за EN ISO/IEC 17025:2019 для забезпечення довіри до результатів експертизи.

Зважаючи на вимоги ст. 14 Закону України «Про судову експертизу», за якими експерт не може самостійно збирати матеріали або обирати вихідні зразки (за порушення — дисциплінарна відповідальність)⁵¹, впровадження цих міжнародних норм потребує змін у національному законодавстві. Це можна

48 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) : від 04.11.1950 р. ; ратифік. Закон. України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР ; чинна для України з 11.09.1997 р. (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 05.08.2025).

49 Постанова ВС від 15.06.2023 р. Справа № 205/7739/13-ц. Провадж. № 61-8462св22 / ЄРДР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111677122> (дата звернення: 05.08.2025).

50 Див., напр.: ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій (EN ISO/IEC 17025:2017, IDT; ISO/IEC 17025:2017, IDT) : затв. наказ. ДП «УкрНДНЦ» від 23.12.2019 р. № 483 [Чинний від 01.01.2021]. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=88724 (дата звернення: 05.08.2025) ; Published Standards / SWGDOC : web. 28 May 2021. URL: <https://www.swgdoc.org/index.php/standards/published-standards> (дата звернення: 05.08.2025).

51 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

реалізувати або виданням спеціальної інструкції для судів (що регламентуватиме порядок надання ними матеріалів на експертизу), або змінами в чинному процесуальному законодавстві.

По-третє, одним із перспективних напрямів удосконалення процесуальної діяльності у справах, що потребують почеркознавчих досліджень, є запровадження сталої практики залучення експертів іще на стадії відбирання зразків почерку або безпосередньо перед призначенням експертизи. В абз. 3 п. 1.11 розд. I Науково-методичних рекомендацій суду надано право залучати експерта (спеціаліста) на цьому етапі в разі виникнення складнощів, пов'язаних із призначенням багатооб'єктних експертиз підписів⁵².

Аналіз судової практики свідчить, що подібний механізм застосовують епізодично, тоді як відсутність фахової консультації на початковому етапі неодноразово спричиняла повторне призначення експертизи через неналежне формулювання питань або відсутність достатніх і придатних порівняльних зразків, що затягувало розгляд.

Залучення експерта на етапі розгляду клопотання про призначення експертизи або під час підготовчого засідання не лише оптимізує відбирання зразків і визначення виду дослідження, а й забезпечить коректність постановки питань відповідно до Науково-методичних рекомендацій. Окрім того, участь експерта допоможе визначити, якими документами можна скористатися як

порівняльним матеріалом, і зважити перспективи проведення експертизи в конкретних обставинах.

Системне впровадження цієї практики сприятиме підвищенню якості висновків експертів, зменшенню кількості процесуальних помилок і витрат часу, а також забезпечить реалізацію принципу розумних строків судового розгляду, передбаченого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁵³ та закріпленого в національному процесуальному законодавстві.

Окрім того, слід запровадити практику активного процесуального контролю судом за виконанням ухвал про призначення експертиз. Зокрема, визначення строків для подання матеріалів і висновків експертів із застосуванням відповідних санкцій за порушення таких строків сприятиме поліпшенню дисципліни, про що свідчать судові рішення останніх років⁵⁴.

Реалізація зазначених вище заходів сприятиме підвищенню якості експертних досліджень, своєчасності отримання належних висновків, отже, об'єктивності й ефективності судового розгляду.

Висновки

Аналіз нормативно-правових положень і практичних аспектів проведення почеркознавчих експертиз свідчить про критичну роль кількості та якості наданих зразків для формування обґрунтованого висновку експерта. Для

52 Науково-методичні рекомендації URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 05.08.2025).

53 Конвенція про захист прав людини URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 05.08.2025).

54 Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо окремих питань застосування положень Цивільного процесуального кодексу України. Рішення, внесені до ЄДРСР, із січня 2024 року по березень 2025 року. Київ, 2025. 114 с. / Судова влада України : вебсайт. URL: <https://surl.li/koczoo> (дата звернення: 05.08.2025).

забезпечення достовірності й повноти дослідження необхідно дотримувати вимог щодо достовірності походження зразків і їх відповідності за часом виконання та умовами написання. Натомість надання недостатньої або недостовірної інформації істотно ускладнює ідентифікацію почерку та зменшує доказову силу експертизи.

Відсутність системного контролю за цим процесом загрожує ризиком отримати хибний висновок або не отримати його взагалі.

Отже, для підвищення ефективності судових почеркознавчих експертиз необхідно вдосконалити як процес відбору зразків (із обов'язковим залученням фахівців), так і вимоги до їх якості й кількості. Це сприятиме вичерпності висновків експертів і об'єктивному судовому розгляду.

У межах цього дослідження систематизовано критерії оцінювання висновків почеркознавчих експертиз у судовому процесі, що є важливим кроком для уніфікації методологічних підходів у цій сфері. Проведений аналіз нормативних приписів і судової практики підтверджує, що доказова сила висновків почеркознавчих експертиз безпосередньо залежить від дотримання методичних вимог під час підготовки та проведення досліджень. Головними чинниками, що впливають на обґрунтованість і категоричність висновку експерта, є належність, достовірність і достатність наданих зразків, а також коректність формулювання поставлених експертові запитань.

Відсутність категоричного висновку або його неналежне оформлення спричиняє істотні процесуальні ризики: затягування строків розгляду справи, необхідність призначення повторних або додаткових експертиз, збільшення витрат сторін і зниження ефективності

судового захисту. Судова практика свідчить, що недотримання методичних стандартів під час відбору й оцінювання порівняльних зразків часто стає підставою для визнання висновку експерта недопустимим доказом.

Ефективність почеркознавчих досліджень можна значно підвищити за допомогою:

- 1) процесуального врегулювання наслідків відсутності висновку експерта або його неналежного оформлення;
- 2) упровадження стандартизованих вимог до відбору й оформлення зразків;
- 3) започаткування практики залучення експертів іще на етапі підготовки до призначення експертизи;
- 4) активного процесуального контролю судом за своєчасністю та якістю виконання ухвал про проведення експертизи.

Реалізація запропонованих заходів сприятиме поліпшенню якості та забезпеченню достовірності висновків експертів, своєчасному та повному з'ясуванню обставин справи й гарантуватиме справедливий судовий розгляд.

Evaluating Handwriting Analysis Findings in Judicial Practice: Criteria, Sample-Related Challenges and Ways of Improvement

Olena Savina, Vilena Zdor, Dmytro Us

The primary concerns of this paper are to substantiate a set of criteria for evaluating handwriting analysis expert findings so that they can be utilized in court, and to analyse existing approaches to understanding the evidentiary value of expert findings in the context of judicial practice. To fulfill this goal, a combination of general scientific and special methods was used. The authors analyse current legislation governing the procedure for

appointing, conducting and evaluating forensic examinations (specifically the procedural codes of Ukraine and special regulatory acts governing forensic activities). Particular attention is drawn to judicial practice of applying handwriting analysis findings and to principal issues involving their evaluation: disputed expert research results, insufficiently reasoned conclusions and the formal approach of the courts to their perception. Emphasis is placed on the court's discretionary assessment of evidence and the boundaries of its application in cases involving the use of specific expertise. The article proposes systematic criteria (notably, compliance of applicable methodologies with current scientific requirements, thoroughness in the description of research objects, logical sequence in presenting the expert's reasoning, clarity in formulating findings, existence of alternative hypotheses, as well as consistency of findings with other evidence in a case), which will prove valuable for judges, lawyers, prosecutors and other participants in the process when assessing the quality of findings based on handwriting analysis. Lawyers who need to critically analyse expert findings when proving a case may find the findings outlined in this paper useful, as they could serve as a methodological guideline. The paper emphasises the need for judges to undergo advanced training in assessing specific expertise and developing uniform approaches to the use of expert findings as evidence in judicial practice.

Keywords: forensic examination; handwriting analysis; forensic expert; expert findings; evaluation of evidence; judicial practice; evidentiary value; scientific criteria.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуван-

ні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bazhaniuk, V. V. (2021). Otsinka vysnovku eksperta u kryminalnomu provadzhenni [Evaluation of the experts opinion in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*. № 54. Т. 2. DOI: 10.32841/2307-1745.2021.54.2.24 [in Ukrainian].
- Cherniak, A. M. (2022). Vykorystannia spetsialnykh znan pry doslidzhenni tekstiv iz zaklykamy do pidryvu konstytutsiinoho ladu, porushennia terytorialnoi tsilisnosti i nedotorkanosti Ukrainy [Core Competency in Research of Texts Calling for Undermining the Constitutional Order, Territorial Integrity and Sovereignty of Ukraine]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 3—4. DOI: 10.17721/2413-5372.2022.3-4/101-111 [in Ukrainian].
- Halahan, V. I., Kozak, O. V. (2012). *Protsesualnyi poriadok i taktika oderzhannia zrazkiv dlia ekspertnoho doslidzhennia u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy* [Procedural framework and tactics in obtaining samples for expert research in Ukrainian criminal proceedings]: monohrafiia. Donetsk [in Ukrainian].
- Homeniuk, I. M., Honhalo, S. Y. (2016). Zrazky dlia sudovoi pocherkoznavchoi ekspertyzy: problemni pytannia oderzhannia ta mozhlyvi shliakhy yikh vyrishennia [Samples for forensic handwriting analysis: challenges in obtaining samples and possible ways to address them]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 1 (25). URL: <https://surl.li/jzjewr> [in Ukrainian].

- Husieva, V. O. (2024). Pryznachennia pocherkoznavchoi ekspertyzy: typovi pomylky storiy obvyuvachennia [Appointing handwriting examination: typical mistakes made by the prosecution]. *Sudovo-ekspertna diialnist: zberezhenia naukovoho ta kadrovoho potentsialu v umovakh voiennoho stanu* : matly IV Vseukr. forumu sud. ekspert. (Lviv, 07.06.2024). Odesa. URL: <https://ndekc.lviv.ua/pdf/law.pdf> [in Ukrainian].
- Klymchuk, M. P., Marko, S. I. (2011). Informatsiina tsinnist vysnovku eksperta yak dzherela dokaziv u kryminalnii spravi [Informational value of expert findings as a source of evidence in a criminal case]. *Pravova informatyka*. № 3—4 (31). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pinform_2011_3-4_13 [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2007). *Sudova ekspertolohiia: kurs lektsii* [Forensic expertology: lecture course] : navch. posib. dlia stud. yuryd. spets. vnz. Kyiv [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2011). Vysnovok eksperta yak dzherelo dokazu v sudochynstvi [Expert findings as a source of evidence in court proceedings]. *Ekspertne zabezpechennia rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv* : matly nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 31.03.2011). Kyiv [in Ukrainian].
- Korzh, V. (2022). Otsinka vysnovku eksperta: protsesualni pidstavy, kryminalistychni rekomendatsii [Evaluation of expert findings: procedural grounds, forensic recommendations]. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu* : tezy dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 25.11.2022). Kharkiv. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0052090.pdf> [in Ukrainian].
- Kozak, O. V. (2014). Protsesualnyi poriadok otrymannia zrazkiv dlia ekspertyzy za KPK Ukrainy [Procedural framework for obtaining samples for forensic examination under the CPC of Ukraine]. *Dni nauky Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiiia» na fakulteti pravnych nauk*, 2014 : tezy nauk. dop. ta povidom. (na kruhl. stol. 23 ta 27 sichnia 2014 r.). Kyiv. URL: <https://ekol-mair.ukma.edu.ua/handle/123456789/32549> [in Ukrainian].
- Kravchuk, T. O. (2016). Otsinka vysnovku eksperta ta yoho dokazove znachennia v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy [The Estimation of the experts statement and its evidentiary value in administrative legal proceedings in modern science. № 6 (6). URL: <http://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/viewFile/923/1063> [in Ukrainian].
- Melenevska, Z. S., Svoboda, Ye. Yu., Antoniuk, P. Ye. (2016). Prychyny ekspertnykh pomylk pid chas vyrishennia identyfikatsiinykh zavdan u mezhakh sudovo-pocherkoznavchykh doslidzhen [Reasons for expert errors when solving identification tasks in forensic handwriting analyses]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 1 (25). URL: <https://surl.li/jzjewr> [in Ukrainian].
- Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu shcho do okremykh pytan zastosuvannia polozhen Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. Rishennia, vneseni do YeDRSR, iz sichnia 2024 roku po berezen 2025 roku [Case law review of the Civil Cassation Court within the Supreme Court regarding certain provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine. Decisions entered into the Unified State Register of Court Decisions between January 2024 and March 2025] (2025). Kyiv / Sudova vlada Ukrainy : vebсайт. URL: <https://surl.li/koczq> [in Ukrainian].
- Published Standards (2021) / SWGDOC : web. 28 May. URL: <https://www.swgdoc.org/index.php/standards/published-standards>.
- Salteviskyi, M. V. (2005). *Kryminalistyka (u suchasnomu vykladi)* [Criminalistics (in its modern form)] : pidruchnyk. Kyiv. URL: <https://surl.li/ccxyracd> [in Ukrainian].
- Shcherbakovskyi, M. (2021). The standard of forensic report veracity in criminal proceedings. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 3 (25). DOI: 10.32353/khrife.3.2021.03.
- Shepitko, V. Yu. (2018). Otsinka vysnovku eksperta [Evaluation of expert findings] / *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia*. U 20 t. T. 20 : Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia ; redkol.: V. Yu. Shepitko (holova) ta in. Kharkiv [in Ukrainian].

- Shkabaro, V. M., Bila, A. V., Voronin, V. V. (2022). *Pravovi aspekty provedennia pocherkoznavchoho doslidzhennia* [Legal Aspects of Conducting of Handwriting Research]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriia «Pravo»*. № 1 (4). DOI: 10.32342/2709-6408-2022-1-4-5 [in Ukrainian].
- Tkachenko, Ye. A. (2018). *Retsenzuvannia vysnovkiv sudovykh ekspertiv yak neformalni praktyky — yikh protsesualnyi status ta otsinka v kryminalnomu provadzhenni* [Reviewing the opinions of forensic experts as informal practices – their procedural status and evaluation in criminal proceedings]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 4. URL: <https://surl.li/ptdrzl> [in Ukrainian].
- Vasylieva-Shalamova, Zh. V. (2007). *Protseualnyi poriadok pryznachennia sudovoi ekspertyzy v tsyvilnomu protsesi* [Procedural rules governing the appointment of a forensic examination in civil proceedings]. *Sudoustrii i sudochynstvo v Ukraini*. № 4 [in Ukrainian].
- Vasylieva-Shalamova, Zh. V. (2009). *Sudova ekspertyza v tsyvilnomu protsesi* [Court Expertise in Civil Proceedings] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Yaroslav, Yu. Yu. (2019). *Otsinka vysnovku eksperta za dopomohoiu spetsialnykh znan* [Evaluating expert findings through specific expertise]. *Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi*. № 3 (19). URL: <https://surl.li/okshkh> [in Ukrainian].
- Yunatskyi, O. V. (2019). *Otsinka vysnovku eksperta yak dokazu u sudi* [Evaluating expert findings as evidence in court]. *Teoriia i praktyka sudovo-ekspertnoi diialnosti* : mat-ly VIII Mizhvidom. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 27.11.2019). Kyiv. URL: <https://surli.cc/fkji-hp> [in Ukrainian].

Савіна, О., Здор, В., Ус, Д. (2025). Оцінка висновків почеркознавчих експертиз у судовій практиці: критерії, проблематика зразків і шляхи вдосконалення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (40). С. 153—173. DOI: 10.32353/khrife.3.2025.11.